

ZAČETKI BIZANTINSKE OBLASTI V ISTRI

Andrej NOVAK

SI-2252 Dornava, Dornava 135

e-mail: andrej.novak@euroscript.hu

IZVLEČEK

Bizantinsko obdobje v Istri in Italiji se prične po gotski oblasti. O gotskem in bizantinskem obdobju do konca 6. stoletja v Istri se nam je ohranilo nekaj pisnih poročil. O Istri izvemo iz Kasiodorjevih pisem, Prokopijeve zgodovine, papeške korespondence in drugih virov, ki jih tukaj nisem podrobneje obdelal. Poglavitne točke v tem obdobju so gotska vojna, shizma Treh poglavij, dogodki v soseščini, predvsem langobardska in slovanska selitev ter bizantinska reakcija na prej našteto. Obdobje do konca 6. stoletja je pričetek razvoja, ki je v svoji finalni fazi znan iz Rižanskega placita. Viri 6. stoletja in njihova interpretacija so pomembni za boljše razumevanje vsebine Rižanskega placita, predvsem njegovega opisa bizantinskih ustanov.

Ključne besede: Istra, Bizanc, shizma, egzarhat

INIZIO DEL DOMINIO BIZANTINO IN ISTRIA

SINTESI

L'era bizantina in Istria ha inizio dopo il dominio gotico. Si sono conservati alcuni documenti che testimoniano il periodo gotico e quello bizantino in Istria fino alla fine del VI secolo. Possiamo raccogliere informazioni sull'Istria anche attraverso le lettere di Cassiodoro, grazie alla storia di Procopio, alla corrispondenza del papa e ad altre fonti che non verranno specificate in questa sede. I momenti salienti di questo periodo sono la guerra gotica, lo scisma dei Tre Capitoli, gli avvenimenti nei territori confinanti, soprattutto le migrazioni dei longobardi e degli slavi e la relativa reazione di Bisanzio. Il periodo che si allunga fino alla fine del VI secolo è l'inizio di uno sviluppo che nella sua fase conclusiva è evidente dal Placito di Risano. Le fonti del VI secolo e la loro interpretazione sono importanti per una migliore comprensione del contenuto del Placito di Risano, soprattutto per le sue descrizioni delle istituzioni bizantine.

Parole chiave: Istria, Bisanzio, scisma, esarcato

1. Obdobje gotske vojne 535–552

Poznoantična provinca *Venetia et Histria*, ki je nastala konec 3. stoletja iz *Regio X*, je v njenem istrskem delu obsegala mestne okoliše treh civitates (*Pola, Parentium in Tergeste*).

O njeni končni antični fazi nam je Kasiodor zapustil poročila v svojih pismih (*Variae*, XII, 22–24, 26). Večina njegovih istrskih pisem, razen pisma puljskemu škofu Antoniju (IV, 44) iz začetka 6. stoletja, je datirana v prva leta vojne med Goti in Bizantinci, nekako v leta 536/7–538 (Ruggini, 1995, 557; Matijašič, 1988, 364). V teh pismih so, med drugim, vidne vojne posledice za istrsko ekonomijo. Istra je bila v tem času, kakor je videti iz Kasiodorjevega opisa, ki jo imenuje *Ravennae Campania* (XII, 22, 3), gospodarsko zdrava in imela razvito predvsem agrarno proizvodnjo, vendar je vojna ogrozila sredozemsko trgovino, kar je imelo, prav tako po Kasiodorjevih besedah, posledice v Istri.

V pismih, ki jih je na Istrane naslovil Kasiodor, je omemba, da so prejšnje trgovske pomorske poti prerezane.¹ Viške kmetijskih pridelkov, predvsem vino, žito in olivno olje, so v poznogotskem obdobju po Istri kupovali trgovci *peregrini* (XII, 22, 2). Ti trgovci, ki so po Istri kupovali zgoraj omenjene kmetijske pridelke za italsko tržišče in najverjetneje izvirali iz Rima (Ruggini, 1995, 290; Matijašič, 1988, 346), so bili v tem trenutku odsotni. To je pripisati dejstvu, da je Apeninski polotok zajela vojna vihra in njene posledice je bilo čutiti tudi v gospodarstvu Istre.

Drugi učinek vojne je tudi večja davčna obremenitev Istre zaradi prisilnega odkupa, *coemptio*,² ker je Istra morala, poleg rednega plačila iz naslova anone,³

1 cum vobis peregrinus emptor ereptus est et rarum est aurum capere, quando mercatores cognoscitis non adesse. (XII, 22, 2).

2 V pismu XII, 22, *PROVINCIALIBUS HISTRIAE SENATOR PPO* (Križman 1997, 340 in nasl.; Kos 1902, št. 24), ki je od zgoraj naštetih najboljše, po uvodu (*proemium*), v naraciji pisma Kasiodor pojasnjuje, da so v Raveni od potnikov (*commeantium*) zvedeli za istrsko rodovitnost, letošnjo, obilno letino vina, olja in žita (*divino munere gravidam vini, olei vel tritici*). *Proemium* tega pisma ne odstopa od klasične oblike uvoda, ki ga uporablja Kasiodor. O sestavi uvoda Kasiodorovih pisem glej Pferschy 1986, 23 in op. 26. Kljub temu je ta uvod retorično zelo razvit in izpopolnjen.

Na pričetku tega uvoda razpravlja, kako se mora država racionalno prilagajati prihodkom ter še posebej usklajevati z njimi svoje spreminjajoče potrebe. To je Kasiodorjeva splošna navada, saj pogosto dolžnosti vladarja, ki jih *proemium* propagira, povezuje z dolžnostmi podložnikov (Pferschy 1986, 26–27). *Proemium* tega pisma uvaja ton besedila, ki ob apeliranju o legitimnosti gotske oblasti v nadaljevanju nagovarja Istrane, da naj za sedanjost prvo indikcijo plačajo svoj delež anone (*annona*) v naturi. To je obdobje od 1. septembra 537 do 29. avgusta 538. Ti lepi toni se nadaljujejo v še bogatejšo retorično razpravo. Kasiodor pa je pismo okrasil še z enim vzrokom.

Poleg že omenjene anone je bilo potrebno Istrane pridobiti za prisilni odkup – *coemptio*. Tako se retorični okraski kar vrstijo. Ta okras in stilska dovršenost nam v besedilu pisma jasno prikazujeta Kasiodorovo pozornost temu vprašanju. In ne samo to mesto v besedilu, ampak celotna vsebina in stil pisma sta prilagojena nameri pisma – pridobitev davčnih obveznikov za izpolnitev njihovih obvez, ki se od njih legitimno zahtevajo. K temu vpljudnemu retoričnemu nagovarjanju je treba dodati strateški

nadomestiti izpad davkov z juga Italije, kakor tudi iz sosedne Padske nižine, ki je nekaj let pred vojno utrpela hujšo lakoto in tudi v tem obdobje že bila ogrožena od Frankov. Ker je bila še edina dovolj gospodarsko sposobna in blizu gotski prestolnici Raveni, je glavni delež oskrbe z osnovo prehrano padel na Istro.

Istra je bila za potek vojne strateškega pomena, česar se je zavedal tudi Kasiodor in v svojih pismih z davčnimi zahtevami bil posebej pozoren na ton svojih zahtev ter večkrat apeliral na Istrane glede njihove, dvoru znane, *devotio* in Istro imenoval *devota provincia* (XII, 22, 1) ter v širokih digresijah⁴ opisoval njene lepote in jo

pomen Istre v vojni. Poleg želje po prikazu legitimnosti ter upravičenosti zahtev in predstavitve avtorjevega visokega stila je ta motiviral sestavo pisma.

Coemptio se je na Zahodu uveljavila v Odoakarjevem obdobju. To je sistem prisilnega odkupa, največkrat za vojaške potrebe. Sčasoma so se ob rednih obveznikov pri plačilu anone, ki so morali plačevati tudi coemptio, pojavili tudi trgovci z agramimi proizvodi, ki so morali prav tako sodelovati in plačevati svoj delež pri prisilnem odkupu. Ta zahteva do trgovcev se je pričela na jugu Italije.

Sama coemptio pa ima izvor v vzhodnem delu imperija, v Trakiji. Tam se je zaradi barbarskih vdorov število davkoplačevalcev izredno zmanjšalo (Stein, 1949, 202–203; Ruggini, 1995, 214).

- 3 Annona je krila poglavitne stroške državne uprave. Iz nje so bili plačani vojska, državni aparat kakor tudi federati. Iz njene mase se je plačeval tribut zunanjim sovražnikom, npr. Hunom in Perzijcem. V svojih začetkih je bila annona davščina samo v nekaterih provincah za primere lakote in za hrano vojakom. Posebna cesarska indictio je določila kraje in obseg, ki ga je bilo treba plačati. Dioklecijan je zaradi močne inflacije v 3. stoletju določil plačo vojakom v naravi. Ta se je imenovala annona militaris. V 4. stoletju se je to uveljavilo tudi za člane državne uprave.

Dioklecijanova reforma je coemptio uzakonila kot redno dajatev v vseh provincah. Spremenljiv je bil samo njen obseg. Iz teh razlogov so vsakih pet let popisali posestva – census. Kasneje je petnajstletno obdobje indikcij postalo kronološka oznaka. V glavnem je bil obseg te dajatve odvisen od vrednosti zemljišča, njiv, nasadov oljk, vinogradov in ne od obsega le-teh. V vseh delih cesarstva pa ni bilo enako. V Afriki je bil pomemben obseg in ne kakovost zemljišča.

Sam sistem je splošno znan. V njem je imal vsak iugum tudi svoj caput, obdelovalca. Posestniki večjih posestev so bili odgovorni za anono, ki so jo morali plačati njihovi koloni. Mali posestniki so morali po istem principu plačevati dajatev, imenovano annona plebeia. Sprva se je annona pobirala tudi na cesarskih posestvih. Leta 323 je bil izdan prvi zakon, ki ščiti cesarsko posest pred izrednimi dajatvami. Podrobneje Ruggini, 1995, 43. Prav tako se je zgodilo s cerkveno posestvijo.

S Konstantinovim obdobjem se je annona pričela plačevati v denarju, vendar se je sistem nato spet povrnil k naravnemu plačevanju (Ruggini, 1995, 55). Sistem se je tako v tem pogledu menjaval. Včasih so plačevali v naravi, včasih v denarju.

- 4 est enim proxima nobis regio supra sinum maris Ionii constituta, olivis referta, segetibus ornata, vite copiosa, ubi quasi tribus uberibus egregia ubertate largatis omnis fructus optabili fecunditate profluxit. quae non immerito dicitur Ravennae Campania, urbis regiae cella penaria, voluptuosa nimis et deliciosa digressio. fruitur in septentrione progressa caeli admiranda temperie. Habet et quasdam, non absurde dixerim, Baias suas, ubi undosum mare terrenas concavitates ingrediens in faciem decoram stagni aequalitate deponitur. haec loca et garismatia plura nutriunt et piscium ubertate gloriantur. Avernus ibi non unus est. numerosae conspiciuntur piscinae Neptuniae, quibus etiam cessante industria passim ostrea nascuntur iniussa. sic nec studium in nutriendis nec dubietas in capiendis probatur esse deliciis. Praetoria longe lateque lucentia in margaritarum speciem putes esse disposita, ut hinc appareat, qualia fuerint illius provinciae maiorum iudicia, quam tantis fabricis constat ornatam. additur etiam illi litori ordo pulcherrimus insularum, qui amabili utilitate dispositus et a periculis vindicat naves, et ditat magna ubertate cultores. reficit plane comitatenses excubias, Italiae ornat

imenoval za glavno oskrbnico prestolnice Ravene. Oskrba in pristop do Ravene preko istrskega ozemlja, kar je bilo za Gote izrednega pomena, sta vodilna motiva Kasiodorovega stila v njegovi korespondenci z Istrani, iz katere je nedvoumno, da sta gotška vojna in bizantinska "rekonkvista" Italije povzročili težave istrskemu gospodarstvu, še preden so boji dosegli samo Istro.

V starejši literaturi se je uveljavilo Kandlerjevo mnenje (Benussi, de Franceschi, Vergottini, Pirchegger, Kos in nato tudi Ferluga, Ravegnani, Goldstein), da so Bizantinci stopili na istrska tla leta 539. To mnenje je nastalo na podlagi Prokopijevega opisa (Procopius, VI, xviii, 1–3) prvega obleganja Ravene. Prokopij na tem mestu govori o tem, da se je Belizar pri obleganju Ravene odločil za utrjevanje obale reke Pad. Tako je pri teh delih, najverjetneje na desno obalo reke, poslal v obrambo pred Goti poveljnika Magnusa (Μάγνον τε πέμψας). Pred tem, pred temi deli, naj bi iz Dalmacije Belizarju prispel na pomoč Vitalij, ki pa ga je Belizar poslal braniti nasprotno obalo reke (καὶ Βιτάλιος δὲ οἱ ξὺν στρατὸν ἐκ Δαλματίας ἀφικόμενος ὄχθην τοῦ ποταμοῦ τὴν ἑτέραν ἐφύλασσειν). Temu njegovemu prihodu so mnenja starejših zgodovinarjev pripisovala dejstvo, da so ti vojaki na svoji poti iz Dalmacije osvojili Istro. Kasnejša polemika o datumu bizantinske osvojitve Istre ni prinesla dokončne rešitve tega problema.

Stjepan Antoljak (1956) je v petdesetih letih prejšnjega stoletja ovrigel to tezo in postavil kot definitivni datum bizantinske zasedbe Istre leto 552.⁵ To je nato v

imperium, primates deliciis, mediocres victualium pascit expensis et quod illic nascitur, paene totum in urbe regia possidetur. (XII, 22, 3–5).

5 Antoljak (1956) pri svoji argumentaciji našteva tri razloge:

1. Prokopij pri opisu dogajanj v Dalmaciji in Liburniji v teh letih ne omenja tudi Istre.
2. Senator Βηργεντίος, ki se je sprva umaknil pred Vitigisovim nasiljem (Procopius, V, xxvi, 2), je, po Antoljakovem (op. cit., 32) mnenju, po letu 538 dospel iz Mediolanuma v Benetke in od tam odplul v Dalmacijo. To naj bi potemtakem pomenilo, da je Istra takrat še gotška (op. cit., 33). Če je ta argument pravilen, bi to pomenilo, da je gotški položaj v letu pred hipotetičnim padom Istre pod Bizanc stabilen in to bi prispevalo avtorjevi tezi o kasnejši bizantinski osvojitvi Istre. Vendar če podrobneje pogledamo Prokopijevo besedilo (Βηργεντίος δὲ ἔκαστος ἐν τῷ ὄντι Μεδίολανου) ἔτυχε διὰ τε Βενετίων καὶ τῶν ταύτη ἔθνων ξὺν τοῖς ἐπομένοις ἐς Δαλματίαν κομίζεται.) v VI, xxi, 41, gre bolj za to, da je od tam odšek k cesarju, kot pa da je odplul v Dalmacijo, ker glagol κομίζεται ni natančen pri svojem smislu. Možnost, da gre za odplutje, samo dopušča. Temu argumentu največ prispeva dejstvo, da ni nikjer govora o Istri ali vsaj njene omembe. Potovanje je označeno po poglavitnih točkah – pričetek v Mediolanumu, Venetija, eventualno vkrcanje in konec pomorske poti v Dalmaciji.
3. Prokopijeva zgodba o Magnusu in Vitaliusu. Antoljak je pozoren na particip ἀφικόμενος (op. cit., 33, op. 15) in dejstvu, da je severna Italija pod Goti, tako da kopenska pot ni mogoča. K temu pridaja še omembo osvojitve Venetije pri Prokopiju (VI, xxviii, 24) in izpustitev omembe Istre (op. cit., 34). Podobnega mnenja je Medini (1980, 428–429), ki je mnenja, da je bizantinska vojska lahko potovala v Italijo tudi skozi Savijo, kar se mi zdi manj verjetno, vendar najverjetneje po morju. Naslednji dokaz, da Istra ni pod Bizancem, Medini razume sporazum med Bizantinci in Goti. Po tem sporazumu naj bi Goti še nadalje obdržali območje severno od Pada (Procopius, VI, xxix, 2: Οὐτίγιν μὲν πλοῦτος τὸ ἡμισυ τοῦ βασιλικοῦ φέρεσθαι, χώρας τε ἄρχειν ἢ ἐκτὸς Πάδου

devetdesetih letih poskušal ovreči Ivo Goldstein (1992, 26–27), vendar se sam podrobneje ni ukvarjal s tem vprašanjem.

Vojna vihra se je Istre dotaknila spet v letu 544, ko je bil Prokopij že izven Italije. V Istri nikoli ni bil, kakor verjetno tudi ne Kasiodor, ampak je o njej pisal s pomočjo poročil, ki jih je imel na voljo. Kvaliteta teh poročil je na splošno dobra. Belizar je došel v Istro in bival v njej po poletju 544 in do novembra ali decembra tega leta, ko je bil ponovno v Raveni (Stein, 1949, 577; Jones, 1964, 289). Najverjetneje je došel v Pulj po morski poti iz Salone s približno 4000 vojaki (Procopius, VII, x, 3, 13). Tam je nato to vojsko nekaj časa uril. V literaturi (Antoljak, 1956, 34–36; Goldstein, 1992, 27; Medini, 1980, 429) je bilo izrečeno nekaj nasprotujočih si mnenj glede izbire te poti oziroma o njenem pomenu za datiranje bizantinske osvojitve Istre. Zanimivost v Prokopijevem opisu je tudi dejstvo, da nikjer ne omenja bojev med Bizantinci in Goti, ki pa so v Istri, kot je znano iz pisnih in arheoloških virov,⁶ bili. To govori tudi o naravi Prokopijevih podatkov ali pa o tem, da so Goti izgubili Istro že leta 539, kot meni večina zgodovinarjev. Kot tretje obstaja možnost, da so Goti prepustili Pulj brez večjih bojev in se umaknili v notranjost Istre, česar Prokopij ni dobil na svojo mizo.

Kakor sem omenil, je Belizar nekaj časa uril vojake v Pulju, kamor je z njim prišla tudi njegova žena Antonina (Αντωνίνα). V času njunega bivanja v Pulju je prišlo do zanimive Totiline špijonske epizode. Totila je bil obveščen o Belizarjevem prihodu v Istro in tja poslal svoje špijone, da bi izvedel moč Belizarjeve posadke. Totila je pripravil lažno pismo poveljnika Genove, Bonusa, s katerim so se njegovi špijoni predstavili kot nosilci tega pisma, ki ga je poslal *Bonus*. Belizar jih je lepo sprejel in obljubil pomoč, Goti pa so nato pobegnili nazaj k Totili, ki je medtem osvojil mesto *Tibur (Tivoli)* v bližini Rima, s svežimi novicami.⁷ Kako so Bizantinci

ποταμοῦ ἔστι:). Medini je tudi tukaj upošteval Steinovovo (1949, 366) besedilo, ki ga razume, da so Goti obdržali polovico državnega zaklada in province Ligurijo ter Venetijo in Histrijo. Mislim, da Medini nima prav že pri samem Prokopijevem besedilu ter enako tudi ne pri razumevanju Steinove interpretacije. Prokopij govori samo o vladanju (ἄρχειν), prav tako pa tudi Stein ne deli province *Venetia et Histria*, ker o tem ni imel nikakršnih dokazov.

- 6 Tako je že Benussi (1897, 558–560) opazil Kasiodorjeve comitatenses excubias. Večji arheološki pregledi v Marušić, 1964, 1967, 1986, za numizmatiko Demo, 1994. V Istri je bila prisotna tudi arhijanska gotska cerkev s posestvom med Puljem in Rovinjem, ki je po vojni pripadla ravenski cerkvi.
- 7 Τουτίλας δὲ ἦκειν αὐτὸν ἐνταῦθα ἀκούσας, τὴν τε δύναμιν ἐθέλων γινῶναι ἦνπερ ἐπήγετο, ἐποίει τάδε. Βόνος ἦν τις Ἰωάννου ἀνεψιὸς φρουρᾶς ἀρχῶν τῆς ἐν Γευούα. τούτου δὲ τῷ ὀνόματι χρησάμενος γράμματα δῆθεν τῷ λόγῳ παρ' αὐτοῦ πρὸς Βελισάριον ἔγραψεν ἅτε παρακαλοῦντος αὐτὸν ὅτι τάχιστα παραγενέσθαι σφίσι ἐν κινδύνοις τισὶ χαλεποῖς οὖσιν. ἄνδρας τε ἀπολεξάμενος περιέργους ἐς τὰ μάλιστα πέντε τὰ τε γράμματα ἐνεχείρισε καὶ δύναμιν ἀκριβῶς κατανοεῖν τὴν Βελισαρίου ἐπέστελλεν, ἐνδεικνυμένους ὅτι δὴ ἀπὸ Βόνου σταλεῖν. Βελισάριος μὲν οὖν τοὺς ἄνδρας οἱ ἐς ὄψιν ἐλθόντας ξὺν φιλοφροσύνῃ πολλῇ, ὡσπερ εἰώθει, εἶδει. ἀναλεξάμενός τε τὰ γράμματα Βόνῳ ἀπαγγέλλειν ἐκέλευεν ὅτι δὴ παντὶ τῷ στρατῷ οὐκ εἰς μακρὰν ἤξει. οἱ δὲ περισκοπήσαντες ἅπαντα, καθάπερ σφίσι ἐπέστελλε Τουτίλας, ἐς τε τὸ Γόθων στρατόπεδον ἐπανῆκον καὶ ὡς ἦκιστα λόγου

to nato zvedeli, iz Prokopija ni jasno.

V nadaljevanju vojne so v Istro dospeli tudi ostanki bizantinske vojske,⁸ ki se je še upirala Gotom po Belizarjevi nesrečni odstavitvi, da bi tam počakali na njegovega naslednika Germanika, ki ga pa niso dočakali, saj je ta sredi pohoda umrl.

V Istro je kot zadnji prišel tudi Narzes v zaključnem pohodu proti Gotom. Narzes je iz Dalmacije krenil aprila leta 552 z veliko množico (30.000 vojakov) (Stein, 1949, 600; Wolfram, 1990, 358). 6. junija je bil že v Raveni (Stein, 1949, 601). Zaradi velike množice udeležencev pohoda, je ta potekal skoraj ves čas po kopnem, razen epizode v beneških lagunah, kjer je moral zaradi Frankov zgraditi pontonske mostove (Procopius, VIII, xxvi, 18 in nasl.).

Vojna vihra je vplivala na gospodarstvo Italije in tudi Istre, kakor sem omenil že prej. Nekatere interpretacije (Marušić, 1967, 20, 1975, 346) arheoloških lokacij na obali govorijo tudi o vojnem pustošenju po Istri. Vojna je prispevala k zatonu rustičnih vil⁹ po Istri in nekaterim premikom v socialni sliki, povezani s poznoantičnim gospodarstvom v Istri.

2. Obdobje po koncu gotske vojne

2. 1. Položaj škofov ter odnos med cerkvijo in centralno upravo

Prvo obdobje po vojni poleg ekonomskih sprememb zaznamujeta tudi meglena upravna podoba Istre in shizma Treh poglavij.¹⁰ Pri razvoju obojega je sodelovala centralna bizantinska oblast. V Istri se je takrat začel razvijati novi kulturni izraz, ki je prišel z vzhoda cesarstva ali preko posredovanja le-tega iz Ravene. Novi stil so širili škofji, ki jih je po Istri nastavil Justinijan. Ta je v cerkveno upravo postavil vrsto mož, ki so bili z Vzhoda ali pa so imele intenzivne stike z njim. Tak je bil ravenski škof Maksimijan, doma iz Vistruma v bližini Pulja. Kar kmalu pa so za bizantinsko oblast nastale težave na cerkvenem področju, saj so nekateri škofi, ki so zasedali škofijske stolice po Justinijanovi zaslugi, postali vodje shizmatičnega odpora proti papežu in težnjam cesarske administracije. Razlogi za njihovo odločitev so vsekakor bili dogmatske in teološke narave, a hkrati tudi politične. Škofji so tradi-

ἀξίαν τὴν Βελισαρίου δύναμιν ἰσχυρίζοντο εἶναι. (Procopius, VII, x, 14–18).

8 ἄλλα καὶ ὅσοι ξὺν τῷ Βήρω τὰ πρότερα ἢ ἄλλοις τισὶ τοῖς πολεμίοις ἐς χεῖρας ἔλθοντες ἡσσημένοι τε τῶν ἐναντίων ἐν τῇ ξυμβολῇ διέφυγον τε καὶ σκεδαννύμενοι περιηέσαν, ὅπε ἑκάστῳ τετύχηκεν, ἐπειδὴ ὁδῶ ἵέναι Γερμανὸν ἤκουσαν, ἀθροοὶ ἐν Ἰστρίᾳ γεγενημένοι, ἐυθαυτὰ τε τὸ στράτευμα τοῦτο προσδεχόμενοι, ἡσυχῇ ἔμενον. (Procopius, VII, xxxix, 24).

9 Večina literature poudarja propad rustičnih vil po istrskem podeželju v drugi polovici 6. stoletja. Posebej naj bi bili usodni napadi Avarov in Slovanov konec 6. in v začetku 7. stoletja. Vsekakor pa so k temu prispevale tudi nove okoliščine po vojni in tudi vojna sama.

10 O shizmi Treh poglavij in njenem razvoju v Istri glej Cuscito, 1977.

cionalno navezanost vernikov in prebivalcev Istre na Oglej izkoristili za svojo afirmacijo, ki so jo potrebovali, saj jim Justinijan z njihovo postavitvijo ni mogel dati popolne legitimitete. Za Istro sicer ne obstaja nobeno direktno poročilo, ki bi izrecno omenjalo Justinijanovo postavitev škofa, vendar o tem lepo govori Maksimijanova zgodba v Raveni (Agnellus, *Liber Pontificalis Ecclesiae Ravennatis*, c. 70), kjer si je moral ta tujec, ki ga je za škofa postavil Justinijan, v Raveni s političnim manevriranjem sam utrditi položaj. Shizma je povzročala težave integraciji, a vendar je do fuzije stare, oglejske, in nove cerkvene gradbene ustvarjalnosti prišlo (Šonje, 1981; Tavano, 2000; Prelog, 1986), posebej kjer je to bilo podprto s finančnimi viri.

2. 2. Kolonizacija z Vzhoda

Poleg grških imen škofov in visokih uradnikov je na področju kasnejšega ravenskega egzarhata v 7. stoletju, zasledimo, kar nekaj grških imen.¹¹ V Istri so, poleg škofov z Orienta in novega gradbenega stila v VI. stoletju, sledovi kasnejšega priseljevanja grško govorečega prebivalstva tudi v cerkvenih legendah in toponimih.¹² Večina teh legend se je v Istri pojavila v VII. stoletju, kar priča o spremembi duha v tem stoletju in kolonizatorjih z Vzhoda. Posebej je zanimivo dejstvo, da je večina teh legend s tržaškega območja,¹³ kjer je bil nastanjen *numerus Tergestinus*, bizantinska vojaška formacija, kakor zvmemo iz Placita (Cessi, 1942, no. 40). Orientalne vojaške enote srečamo tudi v Gradežu, *numerus Persojustinianorum* ter ostale (Hoffmann, 1961/62; Tavano, 1999, 336–337, 395 in nasl., 409–410; Mor, 1972, 307–308, op. 13).

Današnji Koper in Novigrad sta v 6. stoletju prvič omenjena. V virih iz tega čas in kasneje sta omenjena z grškimi in latinskimi imeni,¹⁴ kar, menim, ni slučajno,

11 O vprašanju kolonizacije z Vzhoda glej Guillou, 1969, 89 in nasl.

12 Toponimi so tudi v Placitu. O njih glej nazadnje Krahwinkler, 1992, 227.

13 Istrske cerkvene legende je obdelal Rajko Bratož (1986) ter jih večino datiral v bizantinsko obdobje Istre.

14 Koper je v Dandulusovi kroniki imenovan (Danduli chronicon, V, 7, 1) Justinopolis ter prav tako v neki listini iz 10. stoletja (Krahwinkler, 1992, 233 in op. 183, 296; Šašel, 1974, 448 in naslednje; Vergottini, 1924, 13, op. 2). V spisu *Descriptio orbis Romani* Janeza Ciprskega iz časa Tiberija II. Konstantina je to verjetno tam zapisani *Αὐγουστοπόλις* (Conti, 1975, no. 617). Novigrad je v viru iz 7. stoletja, Anonimusu iz Ravene, znan kot Neapolis (*Cosmographia* IV, 30–31, V, 14). To so grška imena teh naselij. Do sedaj ni bilo vloženo mnogo truda v raziskave o dvojezičnih različicah imen. Raziskovala se je prisotnost slovanskega elementa v teh naseljih (Ujčić, 1997). Neapolis je prvič zaslediti pri Anonimusu, ki je ustvarjal v 7. ali 8. stoletju (Vedaldi Iasbes, 1994, 59), Justinopolis zasledimo še kasneje. Novigrad je zato še posebej vzbudil pozornost pri zgodovinarjih. Novigrajski škof je omenjen kot *episcopus Aemoniensis* (Klebel, 1958, 45; Bratož, 1987, 383). Iz tega razloga ga je že Mommsen, ko je pisal Corpus, povezal z antično Emono in za Novigrad predvideval, da so ga ustanovili begunci iz Norika. Tej ideji so nato sledili tudi drugi zgodovinarji (Degrassi, 1954, 74; Vedaldi Iasbes, 1994, 356–357; Franceschi, 1971; Marušić, 1989). Naselje je nastalo v 6. stoletju (tako Vedaldi Iasbes, loc. cit.), Benussi (1897, 13), povzemajoč po Kandlerju, omenja možnost

ampak je povezano z obdobjem njenega nastanka in kolonizacijo z Vzhoda. Posebej Novigrad, kjer je obstajala cesarska posest že od antičnega časa (Starac, 1999), je bil območje kolonizacije, vendar ni večjih arheoloških potrdil, da bi lahko dokazali močan orientalni element. V Istri so se namreč ves čas priseljevali tudi prebegi iz Norika in Panonije in kot element, ki je tradicionalno navezan na Oglej, podpirali shizmo. Ta je s patriarhom Helijo dosegla vrhunec (Štih, 2001, 3) in se v Istri končala z močnejšim razvojem novega vojaško-upravnega sistema.

2. 3. Razvoj bizantinske uprave

V zvezi z bizantinsko upravo v Istri je daleč najbolj izpoveden Rižanski placit, vendar obstajajo tudi drugi, zgodnejši viri, ki pa so, na žalost, skromnejši po izdatnosti in obsegu, a imajo prav tako kakovostne podatke. Glede narave bizantinske uprave v Istri je bilo v zgodovinopisju do sedaj predstavljenih več teorij, ki so pa se nanašale predvsem na zadnje obdobje bizantinske Istre in na interpretacijo podatkov iz Placita.¹⁵ Brez dvoma sta v 6. stoletju v Istri obstajali dve vrsti uprave.¹⁶ Civilna, ki je dediščina iz poznoantičnega obdobja, ter nastajajoča vojaška, ki se je pričela

naselitve polotoka, na katerem so prazgodovinska in antična obeležja življenja, iz obližnjih naselij, opustelih zaradi langobardskega vdora. Pozornosti vredno je tudi drugo ime, znano iz Rižanskega placita, Civitas Nova. V bizantinskem času pred placitom je v Novigradu rezidiral bizantinski cancellarius z najmanj 200 koloni (Krahwinkler, 1992, 321 in op. 173; Guillou, 1969, 186 in nasled.), ki so obdelovali posest. Dve imeni in razvoj imena iz grške v latinsko varianto je zelo indikativen, ker prikazuje naselja, kjer se srečata grški in latinski element. Latinska komponenta je v 6. stoletju bila očitno močnejša. To zvezemo iz korespondence papeža Gregorja I. ob koncu 6. stoletja. V njegovih pismih je Novigrad imenovan: Novas, in castello...Novas, Koper pa insulae Caprae Histriae provinciae in de capritana insula...de insulae Capritana, ...insula...Capritana (REGISTRVM, IX, 153, 155, 156). Ob koncu 6. stoletja je v Kopru in Novigradu zaznani prevladujoči latinski element, od katerega tudi izhajajo imena, vendar ni jasno, zakaj se ime Justinopolis pojavi komaj kasneje. Koper je svoj latinski značaj obdržal tudi v kasnejšem obdobju bizantinske oblasti v Istri, ker ga Anonimus imenuje Capris (Cosmographia, IV, 31, V, 14, Vedaldi lasbes, 1994, 292–293). Pri Novigradu pa je v tem pogledu prišlo do spremembe, ker ga ravno Anonimus navaja kot Neapolis (Kos, 1902, št. 182). Tako je v Novigradu viden vpliv vzhodnjakov tudi v času po 6. stoletju. V 8. stoletju se je tudi to moralo spremeniti, ker na začetku 9. stoletja v Rižanskem placitu stoji latinsko ime Civitas Nova. Koper ni v Placitu eksplicitno omenjen, vendar se je tradicija imena ohranila in sam Dandulus (Boltin Tome, 1970–71, 168–169; Šašel, 1974, posebej 441, 453; Margetić, 1992, 155) ga uvršča v 6. stoletje. Prebivalstvo Kopra v 6. stoletju je moralo biti različnega etničnega izvora. Prisotni so bili begunci pred Langobardi ter, zaradi imena, eventualni kolonizatorji z Vzhoda, ki pa so bili v manjšini, tako da jih konec 6. stoletja ni mogoče prepoznati. Temu absorbiranju je prispevala tudi kolonizacija iz istrskega zaledja, zaradi Slovanov, o čemer govori Šašel (op. cit.).

15 Večja zadnja študija s pregledom predhodne literature Krahwinkler, 1992, 199–243. Več o tem tudi v Mayer, 1903; Udina, 1932; Cavallari, 1950; Klebel, 1958; Guillou, 1969 ter Ferluga, 1953, 1992a, 1992b.

16 O upravi bizantinske Italije in razvoju egzarhata glej Diehl, 1888; Hartmann, 1889; Guillou, 1969; Brown, 1984.

razvijati z vključitvijo Italije v bizantinski imperij. Bizanc je v Istri moral nadomestiti prejšnjo izvršno gotsko oblast. Bizantinska izvršna oblast se je sčasoma vedno bolj krepila in s tem omejevala civilno upravo. Slednjo je omejevala tudi že od poznoantičnega obdobja naraščajoča moč škofov. Ti so ob ugodnih trenutkih prevzeli upravo nad provinco s pomočjo svojega močnega ekonomskega in socialnega položaja, ki je tudi v bizantinskem obdobju Istre naraščal. Cerkev je bila v bizantinski Istri najmočnejša ustanova. Civilna uprava, ki je že pred tem obdobjem pretrpela občutne spremembe in izgubljala pomen, je nazadovala zaradi politike centralne vlade, moči in položaja škofov ter ekonomskega in socialnega pešanja civilne aristokracije. Civilno namestništvo v provincah se je v egzarhatu ohranilo do sredine 7. stoletja (Diehl, 1888, 161 (konec 6. st.); Hartmann, 1889, 41, 97), *primas Pollensis* na placitu je morda ostanek takšne ustanove.

Kot sem že prej omenil, je prvo obdobje po gotski vojni glede uprave v Istri megleno. Omemba vojaškega mojstra (*magister militum Joannes, messi imperiali Constantius et Laurentius*) v listini iz visokega srednjega veka, Evfrazijevem privilegiju,¹⁷ ni neposredni dokaz o tej ustanovi. Pisma papeža Pelagija I. (Pelagij I, 52, 53, 59, 60) iz petdesetih let 6. stoletja dajejo nekaj namigov, vendar je iz njih največ, kar lahko rečemo, da je na severu Italije obstajala administrativna struktura v poznem Justinijanovem obdobju, ki je vodila province in imela civilna ter tudi vojaška pooblastila. Njena kvaliteta na lokalni ravni je nedefinirana oziroma je ni iz teh pisem mogoče, zaenkrat, bolje spoznati. Kot kaže, je večji vpliv na lokalne dogodke imela cerkvena organizacija, takrat že v shizmatičnih rokah. Temu stanju v upravi

17 Podrobnejšo študijo te listine je opravil Fabio Cusin (1942) in pred tem že Bernardo Benussi (1892). Evfrazijev privilegij (CDI, N. 20, Anno 543), ponaredek iz visokega srednjega veka, ima v svoji osnovi zgodbo, ki govori o Justinijanovem času in dohodkih poreške cerkve. Listina je falzifikat, vendar kljub temu govori o prihodkih poreške škofije. Tudi Cuscito (1975, 61–63) vidi v osebah, to so *magister militum Joannes, messi imperiali Constantius et Laurentius*, ki so omenjene v listini, Justinijanovo željo po ureditvi uprave province, ki je bila od leta 539 v bizantinskih rokah. Njegovo mnenje je, da se je v listini ohranil samo del, ki se tiče prebivalstva in škofa, ostalo je izgubljeno. Ta ugotovitev je slaba novica, ker nimamo drugih podatkov o tem, da se je bizantinska uprava v Istri začela v tem obdobju. V listini je omenjeno tudi, da je Janez, *magister militum*, bil advokat cerkve sv. Mavra. To je vsekakor nemogoče, vendar lahko namiguje, kako ugleden je bil položaj bizantinskega magistra *militum*.

K Evfrazijevi listini je dodati še krajši komentar. Antoljak (1956, 34–36, op. 27) je poskušal datirati izvorno vsebino Evfrazijeve listine, ki je ohranjena v treh prepisih iz 13. stoletja, v leto 558. To je v leto pred Pelagijevo omembo upornega škofa. Benussi (1892, 57) to datira v leto 543. Od izvirmega besedila so se po Benussiju (1892, 74–75) ohranili datum 24. marec 543, ureditev odnosa med škofi ter prebivalstvom in obstoj magistra *militum* ter cesarskih poslancev. Cusin (1942, 67, 69) trdi, da ima ta privilegij, zapisan v treh verzijah, tudi tri predloge. Vse, kar je v njem povezano z bizantinskim obdobjem, razen Evfrazija, po njegovem prepričanju nima osnove, tako tudi *magister militum, messi imperiali*, ter da so to frankovske ustanove. Najstarejša predloga tega dokumenta datira v leta 1050–1150, Evfrazij pa v dokumentu nastopa iz tradicije, znane iz mozaikov (op. cit., 76–77). Druga mnenja je zbral Antoljak (loc. cit.).

provinc je tudi pripisati uspeh shizmatikov. Papež Pelagij I. je občutil nedodelanost takšnega sistema in sam poskušal urejati zadeve na cerkvenem področju s korespondenco, naslovljeno na pomembne može v upravi na severu Italije.¹⁸ V njegovih

18 Kmalu po Justinijanovi rekonkvisti je v pismih Pelagija I. moč zaznati osebe, ki so imele v boju s shizmatiki izvršilno oblast ter so poveljevale vojaškim enotam. Pismo nekemu Janezu (Kos, 1902, Št. 65; Pelagii I, 53), ki se nahaja v pokrajini, kjer je bila shizma prisotna, naj preganja shizmatike. Podobno je drugo pismo (Kos, op. cit., Št. 68; Pelagii I, 52), poslano Janezovemu bratu, patriciju Valerijanu. Valerijan je med vojno deloval na območju Mediolanuma. Če lahko za Janeza trdimo, da je deloval na območju poznoantične province Venetia et Histria, oglejski shizmatiki so mu namreč preprečili vstop v cerkev, je treba pomisliti, kaj naj to pomeni. Janez je najverjetneje živel v Ogleju. To sugerira, da bi Janez lahko bil namestnik province, mogoče Venetije, ali še zmeraj obstoječe province Venetia et Histria, katere delitev pa je možna že v gotskem času. Če je ta provinca že bila razdeljena, je delovanje Janeza in Valerijana na območju Istre kot samostojne upravne enote potrebno pojasniti. Problem je vsekakor kompleksen, tako da iz vira ni mogoče zagotovo pridobiti podatkov, kakšna so bila njuna pooblastila v upravni hierarhiji. Sta namestnika province ali samo "generala"? Janeza Brown (1984, 46–47 in opomba 17) imenuje "high-ranking general in Istria".

Namestništvo je v provincah obstajalo v gotskem času ter se je v začetku bizantinskega obdobja nadaljevalo. Vicarii so za časa papeža Gregorja (Hartmann, 1889, 39–40, 144) še samo rimski mestni vikarji (pri Kasiodorju (Variae, VI, 15) vicarius urbis Romae, ki je bil namestnik prefekta) in ne namestniki provinc. Hartmann sklepa, da ta ustanova izginja. Namestniki provinc so v bistvu izginili že po letu 535. To je povzročila vojna, nakar jih je Justinijan poskušal ponovno uvesti. Brown (1984, 12–13) to pojasnjuje in vidi problem civilne administracije v socialni degradaciji njenih članov. Izginjanje teh ustanov povezuje z istočasno rastjo konkurenčnega vojaškega elementa. Diehl (1888, 161) je pripisal vzrok za njihovo izginotje očitni neučinkovitosti njihove fiskalne vloge. Tako so v nadaljevanju začeli izginevati. Koliko kandidatov bi lahko našli za obravnavano ozemlje? Če se strogo držimo Harmannove ideje o propadanju te ustanove v vojni, gotovo nič. Vendar tudi Hartmann ni zagotovo vedel, če je takšno stanje veljalo povsod po Italiji vse do časa papeža Gregorja.

Pisma Pelagija I, datirana v drugo polovico petdesetih let 6. stoletja, z jasnimi in očitnimi vojaškimi pooblastili naslovnikov ter njihovo visoko titulo patricius ter sorodstvenimi vezmi, če ne gre za brate po katolištvu, gotovo govorijo o predstavnikih vrha civilne elite z vojaškimi pooblastili ali celo klana. Patricij Valerijan je bil aktiven na vojaškem področju že za časa vojne. Ali ga lahko alternativno uvrščamo med magistre militum vacans(tes)? Ali sta območji delovanja Janeza in Valerijana identični? Valerijan je bil med vojne aktiven na območju Mediolanuma. V besedilu je povedano, da je med vojno, ko naj bi Totila pustošil po Istri in Venetiji, ter med Frankovsko invazijo uspel pripeljati milanskega in oglejskega škofa v Raveno. V pismu je prepoznati, da so shizmatiki bolj ogrožali Janeza, ki ga je papež klical tudi na ukrepanje proti poreškemu Evfraziju. Papeževo spodbujanje v boju proti shizmatikom in eksplicitno imenovanje protagonista shizme nam nakazujejo aktivno Evfrazijevo delovanje, a hkrati tudi geografske meje Janezovih pooblastil. Janez se je očitno nahajal v stiski in zato je papež v njegovo pomoč klical tudi patricija Valerijana ter Narzesa, ki naj kreneta nad shizmatike (Kos, 1902, št. 67, 68; Pelagii I, 52, 60). Papež je proti shizmatikom skušal aktivirati celotno sodno oblast (Kos, 1902, št. 66, 68; Pelagii I, 59, 60). Enako zahteva v pismu Narzesu (Kos, 1902, ŠT. 67; Pelagii I, 52). Energično je zahteval aktiviranje cesarske in sodne oblasti v boju proti shizmatikom ter naj oblast sankcionira shizmatike. Papež je skušal onemogočiti kršitve njegovih izključnih pravic pri posvetitvi škofov, ker so shizmatiki to počeli med seboj. Na pomoč je moral prositi Narzesa ali imenovane patricije, ker je bila cerkvena v shizmatičnih rokah, kar po svoje spet govori o kakovosti cerkvene in civilne uprave, posebej o neučinkovitosti slednje, ker shizmatiki niso bili ogroženi. Patricija pa v povezavi s papeževimi pismi in zgoraj omenjenim moramo prištevati med člane centralne uprave v provinci.

pismih je naleteti na besedo *judex*, ki jo omenja tudi Pragmatična sankcija (*Constitutio pragmatica*, 799 in nasl.) – ta konzervativni ukrep pozna *judices civiles* in *judices militares*, 23. paragraf – ter kasnejši viri, tudi Placit (Cessi, 1942, no. 40).¹⁹

Pomembna etapa pri izgradnji novega upravnega sistema se je pričela z langobardskim vdorom v Italijo, ki je v vsej meri pokazal neučinkovitost Justinijanovih principov pri postavitvi nove uprave. Sprva so Bizantinci poskušali opraviti z Langobardi na krajši rok, z vojaško ofenzivo, kar pa je spodletelo. Večje spremembe so se pričele deset let po langobardskem vdoru, za časa cesarja Tiberija II. Konstantina, in so bile namenjene predvsem vojaški strategiji, kjer so od ofenzivnega prešli na defenzivni sistem obrambe, sama uprava provinc pa ni bila deležna večjih ali nasploh generalnih sprememb (Bavant, 1979, 52–53).

Leto 584 je najbolj verjetna letnica prve omembe ustanove egzarha (Diehl, 1888, 17–18; Hartmann, 1889, 9). Ta ustanova je za Istro še posebej pomembna v zvezi s konkretnimi dogodki, povezanimi s shizmo. V korespondenci papeža Gregorja I. pa je že zaslediti upravno strukturo, ki je pod egzarhovo kontrolo. V njegovih pismih je več trdnejših podatkov kot pa v kontaminiranem Evfrazijevem privilegiju in težje pojasnljivih Pelagijevih pismih. Vsekakor je zanimivo Gregorjevo pismo (RE-

Ne zdi se neverjetno, da bi bila Valerijan in Janez iz teh razlogov magistra militum vacantes. Valerijevo delovanje v vojni gre temu v korist. Opozoriti pa je treba, da papež v svojih pismih (Kos, 1902, št. 66; Pelagii I, 59) uporablja izraz *judex* (*provinciae*?). Pri tem je potrebno opozoriti, ali je treba to razumeti kot civilno ali, kakor v kasnejšem egzarhatu, hkrati tudi vojaško funkcijo (Diehl, 1888, 26, 133–140, 302). Za rešitev problema ni zadosten tudi odgovor na to vprašanje. Vprašanje je, ali je lahko kompetenca judeksa province večja od njenih meja. Če ne, je odgovor spet bliže možnosti, da gre za magistra militum vacantes, čeprav so bila tudi njihova pooblastila geografsko definirana (Ravegnani, 1999, 80).

Hkrati s tem je bil takrat sever Italije v neurejenem stanju. To je očiten znak, da so se meje provinc neizdelani upravni shemi izgubljale in da so bila pooblastila bolj odvisna od izvršilne moči članov uprave, kakor pa da bi bila strogo umeščena v meje provinc. Nedodelanost takšnega sistema je občutil tudi rimski škof. Zaradi teh težav je papež moral problem reševati sam. Država ni bila sposobna reševati težav, ki so nastale zaradi shizme. Ni ji uspelo zgraditi dovolj agilne uprave. Papež je pritiskal na oblast, zaradi dogmatičnega spora s severnoitalskim območjem in istočasno poskušal utrditi cerkveno disciplino med tamkajšnjimi škofi ter hotel nadzorovati imenovanja škofov, kar mu je nanoslo še več sovraštva med shizmatiki. Ker mu država ni mogla pomagati, je moral to opraviti sam z apeliranjem na njene organe in lokalno oblast. Če je bila ta v rokah *judices provinciae* ali magistrstrov *militum vacantes*, ni povsem jasno, ker je bila obnova (bizantinske) oblasti očitno nurejena, kakor to zgleda v Pragmatični sankciji. Pravzaprav iz nje zvemo več o raznolikosti upravne slike Italije kakor o njenem sankcioniranju.

Pragmatična sankcija je poskus uvesti pravila ter organizirati hierarhijo med ustanovami. Ta hierarhija pomeni ureditev konfuznega stanja v Italiji. Zaradi vojne je stari sistem civilne uprave razpadel ter ga je bilo potrebno ponovno zgraditi. Tudi prefektova vloga ni bila tako komplicirana kakor mreža uprave po provincah, kamor so na prazna mesta pričeli stropati vojaki Justinijanove rekonkviste, nad katerimi prefekt v načelu nima pooblastil. To stanje se je s Pragmatično sankcijo skušalo ukiniti z oživljanjem civilne uprave provinc.

¹⁹ Krajše o razvoju te ustanove glej prejšnjo opombo.

GISTRVM, IX, 149)²⁰ iz maja leta 599, v katerem se ravenskemu škofu Marinijanu naroča, naj sam brani odpadnike od shizme, ki so prišli v Rim in jih je papež ponovno sprejel v katoliško cerkev. Obstajala je namreč nevarnost, da bi po vrnitvi spet morali vstopiti v vrste shizmatikov. Papež naroča škofu, naj se za pomoč zateče tudi k egzarhu. Takratni egzarh Kalinik pa naj poskrbi za njihovo varnost v Istri preko ukazov, ki jih mora poslati osebam, ki so v Istri zadolženi za te zadeve. Iz tega je jasno, da je bila Istra pod egzarhovim vojaškim poveljstvom. Na žalost ni podatka, kakšna je bila ta vojaška posadka. *Numeri*, omenjeni v Helijevi cerkvi na Gradežu, vsekakor ne pridejo v poštev. Tako pridejo v izbor samo še druge vojaške enote, o katerih imamo ohranjene omembe.

Numerus Tergestinus, ki je omenjen v Placitu, ima svoje začetke v tem obdobju, vendar ni gotovo, če pred avarsko-slovanskim napadom leta 611. Vojni poseg Kalinikovega predhodnika, vmes je bil še egzarh *Romanus* (Hartmann, 1889, 10–11), Smaragda je verjetno segel samo do sestanka škofov v Gradežu. Vojna posadka iz kastruma v zalivu Verige (*Val Catena*) na Brionih je prav tako aktualna, če ni obstajala le med gotško vojno (Mlakar, 1975/76). Ostanjejo še enote in osebe, o katerih viri ne poročajo, lahko pa jih predvidevamo po istrskih naseljih. V njih so pogoste najdbe orožja (Marušić, 1975).

V zvezi z novim tipom uprave je najbolj eksplicitno pismo papeža Gregorja (REGISTRVM, IX, 161), ki omenja magistra *militum* z barbarskim imenom *Gulfari(s)*. Papež ga naslavlja s titulo *gloriosus* kakor večino vojaških mojstrov v svojih pismih. Iz naracije pisma izvemo, da je papež zanj izvedel preko nosilcev tega njegovega pisma. O njih je govora tudi v drugih dveh pismih (REGISTRVM, IX, 156 in 149). To so odpadniki od shizme, za katere sta morala poskrbeti ravenski škof in egzarh.

V pismu (namreč IX, 161) je jasno povedano, da ima vojaški mojster tam v rokah izvršno oblast²¹ (*gubernationis illarum partium*) z očitnimi pooblastili delovanja v cerkvenih vprašanjih, ker je pridobil že več shizmatikov (*de animarum lucris sollicitudinem habeatis, ...*).

20 GREGORIVS MARINIANO EPISCOPO RAVENNA

Latores praesentium de Histriae ad nos partibus uenientes unitati se ecclesiae subdi auxiliante Domino cupouerunt. Quos pro sui laude desiderii cum affectu suscepimus eosque, de conseruatione adeptae unitatis praemissa exhortatione, nostrae quoque, sicut eorum erat desiderium, ecclesiae (concessisse) noscimur militare. Quos fraternitas uestra gratanter excipiat eisq[ue] opem, ut exegerint, libenter impendat, quatenus ad propria reuertentes nullis ad bonum operis sui peruersorum inquietudinibus fatigentur. **Magis autem apud excellentissimum filium nostrum** it studiosius peragitis, **ut suis illos iussionibus apud eos quorum illic interest securos in omnibus reddat**, ut horum quiete aliorum quoque adhuc in scismate positorum animi ad conuersionis gratiam prouocentur.

21 O tem tudi Diehl, 1888, 23.

Giuseppe Barison (1853–1931): "Il Placito del Risano" (pred 1895)

Illarum partium ter dejstvo, da je vsebina pisma povezana s problematiko shizme ter da se v njem govori o osebah iz Istre, je vsekakor dovolj za sklep, da gre za dogajanja v Istri. Ni nemogoče, da *Gulfari(s)* ne bi imel pooblastil tudi na območju beneških lagun. Vprašanje, ki se postavlja, je: kaj je pomenila za papeža Istra. Prav tako je s konca 6. stoletja (iz leta 591) ohranjeno pismo cesarja Mavrikija papežu Gregorju (Cessi, 1942, no. 9), ki je v pojem Istra vključil tudi območja, ki so izven bizantinske kontrole, v barbarskih rokah. Cesar je sicer omenil tudi Venetijo, papež pa govori o shizmi kot očitno istrskemu fenomenu, čeprav je ta obstajala tudi drugod.²²

Tudi druga Gregorjeva pisma omenjajo vojaški element v Istri konec 6. stoletja.²³ Tako je z njegovim razvojem povezana tudi Kalnikova vojna akcija proti Slovanom v tem čas (REGISTRVM IX, 155, datirano v maj 599).

²² Pismo in omenjeni problem je prikazal Margetič, 1982.

²³ Podobni indici so tudi v nekaterih pismih, namenjenih ali v katerih nastopa tržaški škof Firmin (REGISTRVM, XII, 7, 13, XIII, 34). Posebej slednje (*Directis itaque excellentiae uestrae iussionibus his qui in Histriae partibus locum uestram agere Deo auctore noscuntur ...*), pisano egzarhu Smaragdu, ki se je po Mavrikijevem padcu vrnil na egzarhovo mesto.

Glede uprave in vojaškega mojstra naj omenim le še dve imeni, ki sta za sedaj še zmeraj nekoliko enigmatični. To sta Bazilij (REGISTRVM, IX, 154) in Mastalon (REGISTRVM, IX, 162), katerih vloga ni še pojasnjena, nekatere interpretacije ju povezujejo s službo vojaškega mojstra, nekatere pa ju uvrščajo med civile²⁴. Vsekakor sta bila skupaj z Gulfari(s)jem udeležena pri upravi tega območja. Glede pojasnitve njunih vojaških pooblastil je primerna Brownova teorija, da so morali posestniki postati vojaki, če so hoteli obdržati zemljo.

Naj zaključim, da sta za strukturo bizantinske uprave osnovnega pomena tudi oblika naselij, vsa istrska naselja so bila v obravnavanem obdobju po zunanji podobi enaka – utrjena *castra*, ter vojaško-upravna hierarhija med njimi, ki je odvisna od demografske moči posameznih naselij. Vojaško-upravna hierarhija med naselji je nastajala v času razvoja bizantinske uprave v Istri. Demografska moč in upravni položaj naselij po padcu egzarhata sta v Placitu vidna v višini davka²⁵ centralni upravi in v besedni zvezi *civitates uel castella*.²⁶

THE BEGINNINGS OF BYZANTINE RULE IN ISTRIA

Andrej NOVAK

SI-2252 Dornava, Dornava 135

e-mail: andrej.novak@euroscript.hu

SUMMARY

The late Roman image of Istria described by Cassiodorus is that of Gothic land, but his letters (Variae, XII, 22 and successive) mention the contemporary events revolving around the recent conquest of the Istrian peninsula. From Cassiodorus' letters it is possible to learn about the economic, social and administrative images of Istria at that time. His mention of the problems arising in the sales of Istrian agricultural products clearly illustrates the impact of warfare, which affected Istria even before military actions took place in its territory.

24 Tako Brown (1984, 24 in op. 69) Bazilija uvršča med senatore, starejša literatura pa med vojaške poveljnike. Med civilno aristokracijo prav tako uvršča (op. cit., 23, op. 5) Mastalona, ki pa naj bi imel kot laik možnost poseganja na cerkvenem področju (op. cit., 179, op. 7).

25 V solidih mankozih (*mancosi*), ki so arabski kov.

26 V besedilu Placita (Cessi, 1942, no. 40) so naštet davki raznih naselij, ki so povezani s številom predstavnikov na placitu. Tako je menil že Kandler. Mislim pa, da je število povezano z demografsko močjo in iz tega izhajajočim davčnim in vojaško-upravnim položajem naselja.

Procopius, who wrote about the wars of Justinian, also mentioned Istria. In fact, Istrian historiographers, from Kandler onwards, consider the invasion of Ravenna, described by Procopius (Gothic War, VI, xxviii, 1–3, as per Loeb edition), to be the first intervention of the Byzantine army in Istria. But given the problematic source we cannot be sure that the Byzantines indeed conquered Istria as early as 549, as is commonly thought. Later discussions (also by S. Antoljak and I. Goldstein) did not get to the bottom of things; yet it is certain that the Byzantine army led by Belisarius entered Istria in 544. The extent of Byzantine conquests in the territory of Istria and other war zones are just as problematic. It is indisputable that the intensity of the war was connected to the main military expeditions to Italy, which partly took place on the eastern shores of the Adriatic, and that the expeditions on this path to Ravenna did cause major military engagements between the Goths and the Byzantines.

War left its inevitable mark on Istria. Concurrent with the expeditions, Justinian's plan to restore the Roman culture and form a new system in Istria was set in motion. Justinian assigned loyal bishops to the provincial church administration, but his church politics caused a breach in the local traditions. The consequence of these tensions was the Three Chapters heresy – a conflict with political connotations – that can be understood as a cultural phenomenon as well, created and steered by adroit Istrian bishops, who drew and enhanced their power through the intimate feelings of identification on the part of their believers. The Three Chapters was active in Istria till the end of the 6th century, and in this period Istria was a centre for the entire pre-Alpine area. An active institution of the patriarch of Aquileia that survived the Lombard settlement also maintained the ancient tradition in the area outside the Byzantine authority, and acted as a clerical-administrative link between Istria, the pre-Alpine areas and northern Italy and was most important for the cultural integration of these regions.

The late Roman urban image of Istria acquired through the new Byzantine culture some new settlements and representative buildings, but no original type of settlement. Castrum was a type of settlement inherited from the late Roman period, and all new settlements established in Istria under the Byzantine rule had the form of permanently inhabited fortified settlements and occasional refuges already known in the late Roman era. In the Byzantine period this multitude of settlements organized into a network of communities and fortifications. The exterior image of both was practically the same – that of fortified settlements – they only differed in demographic power and administrative hierarchy among the settlements, which established itself through the process of development of the Byzantine administration in Istria. The demographic power and administrative positions of the settlements can be deduced from the taxes paid to the central administration and are proven by the expression civitates uel castella found in the Placitum of Riziano. This term reflects both criteria mentioned above, demographic and administrative. The mature form of

the Byzantine administration that is mentioned in the Placitum had been developing since the new Byzantine conquest of Istria, according to the development and principles of other regions of the empire, and above all in concordance with the establishment and development of the Ravenna exarchate. Towards the end of the 6th century, Pope Gregorius wrote about the current level of development of the Byzantine administration in Istria, and he clearly spoke of the Istrian magistrate as of the militum. This means that alongside an independent clerical and civil administration, a military administration also developed in the Istrian Peninsula, and that Istria thus became a true Byzantine province towards the end of the 6th century.

The Byzantine culture in Istria is reflected mostly by churches. Church architecture reached a high level of quality, with artists coming to Istria from Ravenna or the east. The influence of such buildings continued to be strong even after the end of the Byzantine period. The greater part of this construction dates to the 6th and 7th centuries. The heresy of Three Chapters in Istria stimulated the local cultural currents and resulted in an independent dogmatic programme of the schismatics. The new cultural horizon is also evident in the martyrological material, which is a result of extensive colonization of Istria in this period. The eastern ethnic element was at first only limited to one elite group, and became more wide-spread through the development of the Byzantine administration and the arrival of the military class (which also became an elite group). Istria embraced the Greek-speaking colonizers from the east, who enriched the ethnic diversity of the peninsula. The heritage of Byzantine Istria is also its current ethnic image.

Key words: Istria, Byzantium, schism, exarchate

VIRI IN LITERATURA

CDI – Kandler, P. (ed.) (sine anno): Codice Diplomatico Istriano. Vol. I.

Cessi, R. (1942): Documenti relativi alla storia di Venezia anteriori al Mille, Vol. I: Secoli VI–IX, Testi e documenti di storia e letteratura latina medioevale 1. Padova.

Constitutio Pragmatica – Corpus Iuris Civilis, Volumen tertium, Novellae, recognovit Rudolfus Schoell, opus Schoelli morte interceptum absolvit Guilelmus Kroll, Berolini MCMXII. Constitutio Pragmatica, 799 et con.

Conti, P. M. (1975): L'Italia bizantina nella "Descriptio orbis Romani" di Giorgio Ciprio, Estratto da: Memorie della Accademia Lunigianese di Scienze "G. Capellini", Vol. XI –1970. La Spezia.

- Kos, F. (1902):** Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, Prva knjiga (l. 501–800). Ljubljana.
- Kraft, R. – Mauskopf, Deliyannis, D., Angellus (Andreas) Ravennatis:** Liber pontificalis ecclesiae Ravennatis [http. //ccat.sas.upenn.edu/jod/angellus. html](http://ccat.sas.upenn.edu/jod/angellus.html) (2004–9).
- Križman, M. (1997):** Antička svedočanstva o Istri, Povijest Istre, knjiga 1, druga popunjena i preradjena izdaja. Pula.
- Pelagii I – Pelagii I papae episcopulae quae svpersvnt (556–561) collexit, notulis historicis adornavit dom pius M. Gassó ad fidem codicum recensuit, praefatine et indicibus instruxit dom Columba M. Batlle, Scripta et documenta 8, in abbatia Montserrati 1956.**
- Procopius – History of the wars, Books V–VI. 15, VI. 16–VII. 35, VII. 36–VIII, with english translation by H. B. Dewing, The Loeb classical library. 5. izdaja. London, 2000.**
- REGISTRUM – S. Gregorii Magni REGISTRVM EPISTULARUM, Libri I–VII, Libri VIII–XIV, Appendix, S. Gregorii Magni opera, Corpus Christianorum, Series Latina, CLX, CXL A, edidit Dag Norberg Brepols, MCMLXXXII.**
- Vedaldi Iasbes, V. (1994):** La *Venetia* orientale e l'*Histria*. Le fonti letterarie greche e latine fino alla caduta dell'Impero Romano d'Occidente, Studi e ricerche sulla Gallia Cisalpina 5.
- Antoljak, S. (1956):** Da li je Istra upravo 539. potpala pod Bizant, Zbornik radova vizantološkog instituta, 4. Beograd, Vizantološki institut SANU, 31–45.
- Bavant, B. (1979):** Le duché byzantin de Rome. Origine, durée et extension géographique, Mélanges de l'Ecole Française de Rome, Moyen Age, Temps Modernes, XCI. Rome, Ecole Française de Rome, 41–88.
- Benussi, B. (1892):** Il privilegio eufrasiano, Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria, VIII. Parenzo, 52–86.
- Benussi, B. (1897):** Nel medio evo. Pagine di storia istriana. Parenzo.
- Bratož, R. (1986):** Kršćanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode. Acta Ecclesiastica Sloveniae 8. Ljubljana.
- Bratož, R. (1987):** Razvoj zgodnjekršćanskih raziskav v Sloveniji in Istri v letih 1976–1986. Zgodovinski časopis, 41/4. Ljubljana, 681–698.
- Brown, T. S. (1984):** Gentlemen and Officers. Imperial Administration and Aristocratic Power in Byzantine Italy A.D. 554–800. London, British School in Rome.
- Cavallari, V. (1950):** La costituzione tribunizia istriana. Rivista di storia di diritto italiano, 23. Roma, 37–95.
- Cuscito, G. (1975):** Fonti e studi sul vescovo Eufrazio e sulla chiesa parentina del sec. VI. Bilancio critico-bibliografico. Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria, Nuova serie, 23, (75). Trst, 59–71.

- Cuscito, G. (1977):** Aquileia e Bisanzio nella controversia dei tre capitoli, *Antichità Altoadriatiche*, XII. Udine, 231–262.
- Cusin, F. (1942):** Il "privilegio eufrasiano" e la charta libertatis del comune di Parenzo, *Archivio Veneto*, 6/30. Venezia, 65–84.
- Degrassi, A. (1954):** Il confine nordorientale dell'Italia Romana. Ricerche storico-topografiche, *Dissertationes Bernenses I*, 6. Bern.
- Demo, Ž. (1994):** Ostrogothic coinage from collections in Croatia, Slovenia and Bosna & Herzegovina. Ljubljana, Narodni muzej.
- Diehl, C. (1888):** Études sur l'administration byzantine dans l'exarchat de Ravenne (568–751). Paris.
- Ferluga, J. (1953):** Niže vojno-administrativne jedinice tematskog uredjenja. Zbornik radova vizantološkog instituta, VI 2. Beograd, 61–98.
- Ferluga, J. (1992a):** L'Istria tra Giustiniano e Carlo Magno. *Arheološki vestnik*, XLIII. Ljubljana, 175–190.
- Ferluga, J. (1992b):** Ueberlegungen zur Geschichte der Byzantinischen Provinz Istrien. *Jahrbuch fuer Geschichte Osteuropas, Neue Folge*, 35, (53). 164–173. Ponatis v Untersuchungen zur byzantinische Provinzverwaltung VI–XIII Jahrhundert. Amsterdam, 391–400.
- Franceschi de, C. (1971):** Quando e come Cittanova d'Istria venne denominata Emona, *Saggi e considerazioni sull'Istria nell'alto medio evo III. Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria, Nuova serie*, 19 (71). Trst, 101–175.
- Goldstein, I. (1992):** Bizant na Jadranu. Bizant na Jadranu od Justinijana I. do Bazilija I. Zagreb, Latina et Graeca.
- Guillou, A. (1969):** Régionalisme et indépendance dans l'empire byzantin au VIIe siècle. L'exemple de l'exarchat et de la Pentapole d'Italie. *Studi Storici*. Roma, 75–76.
- Hartmann, L. M. (1889):** Untersuchungen zur Geschichte der byzantinischen Verwaltung in Italien (540–750). Leipzig.
- Hoffmann, D. (1961/62):** Der "numerus equitum Persojustinianorum" auf einer Mosaikinschrift von Sant'Eufemia in Grado. *Aquileia Nostra*, 32/33. Aquileia, 81–98.
- Jones, A. H. (1964):** The Later Roman Empire (282–602). A Social Economic and administrative Survey. Oxford.
- Klebel, E. (1958):** Ueber die Staedte Istriens, *Studien zu Anfaengen des europaischen Staedtwesens. Vortraege und Forschungen*, 4. Lindau–Konstanz, 41–62.
- Krahwinkler, H. (1992):** Friaul im Fruehmittelalter. Geschichte einer Region vom Ende des fuenften bis zum ende des zehnten Jahrhunderts. Veroeffentlichungen des Instituts fuer Oesterreichichen Geschichtsforschung, Bd. 30. Wien–Koeln–Weimar.

- Margetić, L. (1992):** Neka pitanja boravka Langobarda u Sloveniji. *Arheološki vestnik*, XLIII. Ljubljana, 149–173.
- Margetić, L. (1982):** Neka pitanja u vezi s Istrom (I–VII stoljeće). *Živa antika*, XXXII/1. Skopje, 53–82.
- Marušić, B. (1964):** *Istrien in Fruehmittelalter. Archeologisch-historische Darstellung*, II. Ausgabe, Pulj.
- Marušić, B. (1967):** Kasnoantička i bizantinska Pula. Pula, AMI.
- Marušić, B. (1986):** Materijalna kultura Istre od 5. do 9. stoljeća. Izdanja HAD-a, 11. Zagreb, 81–105.
- Marušić, B. (1989):** Kasnoantički kaštel Novigrad (Istra) u svjetlu arheološke gradje. *Diadora*, 11. Zadar, 285–322.
- Matijašić, R. (1988):** Kasiodorova pisma kao izvor za poznavanje kasnoantičke povijesti Istre. *Zgodovinski časopis*, 42/3. Ljubljana, 363–371.
- Mayer, E. (1903):** Die dalmatisch-istrische Munizipalverfassung im Mittelalter und ihre roemischen Grundlagen. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung fuer Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung*, 24. Dunaj, 211–308.
- Medini, J. (1980):** Provincia Liburnia. *Diadora* 9. Zadar, 363–435.
- Mlakar, Š. (1975/76):** Fortifikcijska arhitektura na otoku Brioni "bizantinski kastrum". *Histria Archaeologica* 6–7. Pulj, 5–50.
- Mor, C. G. (1972):** La fortuna di Grado nell'altomedioevo. *Antichità Altoadriatiche*, 1. Udine, 299–315.
- Pferschy, B. (1986):** Cassiodors *Variae*. Individuelle Ausgestaltung eines spaetroemischen Urkunden-formulars. *Archiv fuer Diplomatik*, 32. Koeln, 1–127.
- Ravegnani, G. (1999):** L'Istria bizantina: le istituzioni militari ai confini dell'esarcato ravennate. *Acta Histriae*, VII. Koper, 77–83.
- Ruggini, L. (1995):** *Economia e società nell'Italia Annonaria. Rapporti fra agricoltura e commercio dal IV al VI secolo d. C.* Bari, Edipuglia.
- Starac, A. (1999):** Rimsko vladanje u Istri i Liburniji. Društveno i pravno uređenje prema literarnoj, natpisnoj i arheološkoj gradji. Pula, AMI.
- Stein, E. (1949):** *Histoire du Bas-Empire, tome II. De la disparation de l'empire d'occident a la mort de Justinien (476–565).* Paris–Bruxelles–Amsterdam.
- Šašel, J., (1974):** Koper. *Arheološki Vestnik*, XXV. Ljubljana, 446–461.
- Šonje, A. (1981):** Bizant i crkveno graditeljstvo u Istri. Reka, Izdavački centar.
- Štih, P. (2001):** O seznamu škofov v Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum* III, 26. Spomenica posvećena Luji Margetiću. Rijeka, Pravni fakultet u Rijeci.
- Tavano, S. (1999):** *Aquileia e Grado.* Trst, Storia-arte-cultura.
- Tavano, S. (2000):** *Arte altomedievale in Istria e in Friuli.* V: Bratož, R. (ed.): Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Ljubljana, Narodni muzej Slovenije – Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 693–709.

- Udina, R. (1932):** Il Placito del Risano. Istituzioni giuridiche e sociali dell'Istria durante il dominio bizantino. Archeografo Triestino, 3/17 (45). Trst, 1–84.
- Ujčić, Ž. (1997):** Prilog poznavanju ranokršćanskog i ranosrednjovekovnog groblja u Novigradu. Izdanja HAD-a, 18. Zagreb, 217–234.
- Vergottini de, G. (1924):** Lineamenti storici della costituzione politica dell'Istria durante il medio evo. Roma.
- Wolfram, H. (1990):** Die Goten. Von den Anfaengen bis zur Mitte des sechsten Jahrhunderts. Entwurf einer historischen Etnographie, 3. Auf.. Muenchen.

